

УДК 330.837

Шпикуляк О. Г., доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

Прутська О. О., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

Супрун О. М., доктор економічних наук, директор СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка с. Кирилівка, Вовчанський район, Харківська область, Україна

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті запропоновано теоретико-методичний вимір наукового обґрунтування поняття «інституційна безпека», визначення засад формування інституційної безпеки аграрних підприємств в умовах трансформацій з системним залученням категорійно-понятійного апарату інституціоналізму, а також означенням процесів, які відбуваються в інституційній системі ринкового механізму. Визначено модельну сукупність факторів, що виступають модераторами інституційної безпеки, наслідують ефекти підприємницького обміну, визначають умови ринкової взаємодії. Сформульовано концептуальне визначення поняття «інституційна безпека» в рамках інституціонального аналізу предметів, явищ, процесів, ефективності трансакцій.

Запропоновано уточнення окремих аспектів теоретико-методичних підходів до визначення поняття "інституційна безпека". Обґрунтовано розуміння інституційної безпеки як ефекту дії інституцій та інститутів, в результаті чого моделюється якість інституційних умов взаємодії аграрних підприємств. Проведено аналіз сучасного стану аграрного ринку України та визначено найбільш проблемні його сегменти з точки зору інституційної безпеки. Зроблено висновок, що низький рівень захищеності прав власності на землю та інше майно, недостатня ефективність функціонування інституту ринкової конкуренції не дозволяють забезпечити інституційну безпеку аграрних підприємств в сучасних умовах. Виділено складові елементи забезпечення і критерії інституційної безпеки аграрних підприємств.

Ключові слова: *інституційна безпека, інституційна ефективність, економічні агенти, аграрні підприємства, права власності, трансформації.*

Шпикуляк А. Г., доктор экономических наук, профессор, учений секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», г. Киев, Украина

Прутская Е. А., доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов, банковского дела и страхования, Винницкий национальный аграрный университет, г. Винница, Украина.

Супрун О. Н., доктор экономических наук, директор ООО АФ им. Т.Г. Шевченка

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В статье предложен теоретико-методический подход к определению понятия «институциональная безопасность», дана содержательная характеристика категорійно-понятійного апарата інституціоналізму, а также процессов, которые происходят в институциональной системе рыночного механизма. Отмечено

модельную совокупность факторов, которые выступают институциональными модераторами институциональной безопасности, подражают разнородным институциональным эффектам обмена, определяют условия взаимодействия экономических агентов. Сформулировано концептуальное видение предметной области применения понятия «институциональная безопасность» в рамках институционального анализа предметов, явлений, рыночных процессов, а также обозначены контуры дальнейшего научного дискурса в ареале исследований эффективности трансакций межагентского рыночного обмена.

Уточнены отдельные аспекты теоретико-методических подходов к определению понятия "институциональная безопасность" относительно субъектов аграрного рынка. Обосновано понимание институциональной безопасности как результата позитивного эффекта от воздействия разнообразных институтов и институций. Проведен анализ современного состояния аграрного рынка Украины и определены наиболее проблемные его сегменты с точки зрения институциональной безопасности. Сделан вывод о том, что недостаточный уровень защиты прав собственности на землю и другое имущество, низкая эффективность функционирования института рыночной конкуренции не позволяют обеспечить институциональную безопасность субъектов аграрного рынка в современных условиях. Выделены составляющие элементы обеспечения институциональной безопасности субъектов аграрного рынка. Предложены критерии институциональной безопасности для экономических агентов разного уровня

Ключевые слова: институциональная безопасность, институциональная эффективность, экономические агенты, аграрные предприятия, права собственности, трансформации.

Shpykuliak O., Doctor of Economics, Professor, Scientific Secretary, National Research Center "Institute of Agrarian Economics", Kiev, Ukraine

Prutska O., Doctor of Economics, Professor, The Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine

Suprun O., Doctor of Economics, director SOOO AF them. T.G. Shevchenko

BASES OF FORMATION OF INSTITUTIONAL SAFETY AT THE AGRICULTURAL ENTERPRISES IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION

Introduction. *Entrepreneurship in the agrarian sector follows the peculiarities, specificity, which is due to the exceptional significance of the industry.*

Purpose. *The purpose of the paper is the disclosure of theoretical and methodological foundations for the definition of the essence, role and place of the category of "institutional security" in the functioning of the market mechanism with the presentation of the methodological basis for the identification of this concept in the constitution of scientific discourse as well as the definition of the principles of the formation of institutional security of agrarian enterprises in the conditions of market transformations.*

Results. *The theoretical and methodical approach to the definition of "institutional security" is proposed in the article, the substantial characteristics of categorical and conceptual apparatus of institutionalism and processes that take place in the institutional system of the market mechanism are given.*

The model set of factors that appear as institutional moderators of institutional security, imitate diverse institutional exchange effects and determine the conditions of interaction of

economic agents is defined. The conceptual view of the domain of the concept of "institutional security" within the institutional analysis of objects, events, market processes is formulated and the contours of future scientific discourse in the area of research on the efficiency of transactions interagent market exchange are outlined.

Conclusions. *The article clarified some aspects of theoretical and methodological approaches to the definition of "institutional security" with respect to the subjects of the agrarian market. Understanding of institutional security as a result of positive effects from exposure to the variety of institutions is grounded. The article examines the current state of the agricultural market of Ukraine and identified the most problematic segments in terms of institutional security. Inadequate protection of property rights, low level of market competition does not allow to reach the institutional security of the agrarian market agents in modern conditions. Institutional safety criteria for different levels of economic agents are proposed.*

Keywords: *institutional security, institutional efficiency, economic agents, agrarian enterprises, property rights, transformations*

JEL Classification: *O 13*

Постановка проблеми. Підприємництво в агросекторі наслідуює особливості, специфіку, яка зумовлена виключною значимістю галузі. Будь-яка господарська, економічна і навіть інституційна діяльність аграрних підприємств, а також інституціолізована функція з приводу продукування-реалізації «аграрних» благ, підпорядкована законам природи, а також ринку. Закони природи і ринку констатують інституційне середовище – ареал ряду умов та дій стейкхолдерів агросектору, завдяки яким формуються економічні, соціальні, інституційні, навіть загальнолюдські ефекти (результати). Вважаємо, що якість інституційного ефекту в усвідомленому суспільством вимірі, зокрема щодо спожиття результатів діяльності підприємства, становить вираження рівня інституційної безпеки. Така ідеологія теоретичного концепту піднятої проблеми сформована на кшталт стимулювання державою чи ринком ефектів господарювання, які перетворюючись на товар для споживача, приносять економічний дохід підприємцю, формуючи основи економічної безпеки підприємства.

На перший погляд є складність та навіть необґрунтованість представлення поняття «інституційна безпека» з його змістовно-методологічною проекцією на класичні постулати підприємництва, проте

інституціональна теорія як втілення засад міждисциплінарності наукового пошуку дає нам підстави для постановки питання в такому методологічному ракурсі з метою модифікації суджень. Щодо аграрних підприємств проблематика інституційної безпеки актуальна, адже вони повсякчас перебувають у нестабільному інституційному середовищі, під дією непрогнозованого ринку і природи – цей «креатив», інституційну слабкість наслідуює лише ця галузь.

У постановочному плані зазначимо, що у нашому розумінні інституційна безпека означає ефект розвитку, дії інститутів та інституцій, за якого підприємницькі структури набувають відповідний рівень економічного, соціального й загалом ринкового «комфорту». Це характеристики стану підприємницького середовища, які спричиняють можливості для підприємства досягати своїх цілей з набуття певних вигід і витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток економічної науки підпорядкований всезагальній універсалізації методології досліджень процесів та явищ за рахунок використання міждисциплінарних підходів. Найбільш значимими у застосуванні, наприклад для дослідження економічних процесів в суспільстві на кшталт оцінки засад функціонування аграрних

підприємств, вважаємо методи інституціональної концепції пізнання.

Вибудовуючи логічну схему заявленого у пропонованій статті теоретико-методичного дискурсу щодо засад формування інституційної безпеки аграрних підприємств в умовах ринкових трансформацій, звертаємо увагу на відповідні дослідження проблематики інституціоналізму, розвитку підприємництва та його безпекових аспектів.

Використання інституційного підходу має вже достатньо тривалу історію і дозволяє залучити до економічного аналізу такі неекономічні фактори як культура, традиції, звичаї, релігія, ментальність, які апіорі не можуть мати математичного виміру, втім повинні враховуватись при оцінці економічних станів, тенденцій, побудові прогнозів тощо. Відтак, представляє науковий інтерес розгляд особливостей інституційної безпеки суб'єктів окремих сегментів національного ринку, зокрема аграрного.

Серед наукових модераторів проблематики інституціоналізму в класичному виразі цієї теорії традиційно визначаємо Т. Веблена [1,2], Д. Нортона [3], Р. Коуза [4], А. Грейфа [5], Е. Фуруботна [6], Дж. К. Гелбрейта [7], В. Дементьєва [8, 9], А. Аузана [10], Т. Еггертсона [11], О. Уільямсона [12], Р. Нурєєва [13], В. Полтеровича [14], В. Вольчика [15], О. Іншакова [16], А. Шаститко [17]. Дослідницька конструкція дискурсу щодо інституційних проблем в аграрному секторі, трансформаційних перетворень в економіці, підприємницької діяльності і певною мірою проблематики інституційної безпеки, змодерована відомими вітчизняними дослідниками, такими як: Ю. Лопатинський [19], О. Балакірева [25], Ю. Лупенко [26], Г. Калетнік [27], А. Мазур [29], Я. Бережна [30], К. Прокопенко [31], а також авторами статті [18, 20-24, 28, 33]. Проте, залишається багато невирішених питань щодо ідентифікації поняття «інституційна безпека», зокрема методичних означень функціонування підприємницької діяльності в агросекторі.

Виходячи з зазначеного, нами вбачається за необхідність здійснення наукового дискурсу щодо доцільності поширення інституційного підходу на сферу дослідження проблем безпеки, виокремлюючи поряд з економічною, політичною, продовольчою, інституційну безпеку підприємств. Це відкриває нові горизонти для наукового пошуку і визначення інституціоналізованих особливостей та ефектів агропідприємницької діяльності.

Мета статті – розкриття теоретико-методологічних основ визначення сутності, ролі і місця категорії «інституційна безпека» у системі функціонування ринкового механізму з представленням методичного базису ідентифікації даного поняття у конституції наукового дискурсу, а також визначення засад формування інституційної безпеки аграрних підприємств в умовах ринкових трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широке використання усталених постулатів інституціоналізму для аналізу предметів, явищ, ринкових процесів, інституційна теорія, будучи результатом дослідницького переосмислення гіпотези про дифузю соціальних норм і визначення ними соціально-господарського порядку в суспільстві, продовжує розвиватися, наповнюватись новим змістом. Ми культивуємо гіпотезу про те, що в суспільстві, економіці, ринку, інституціональній системі загалом, детермінуються різні види безпек, які «спеціалізуються» на видових ознаках їх прояву (економіка – економічна, енергетика – енергетична, політика – політична безпека). Все ніби просто й зрозуміло, проте інституційна безпека – це специфічний статусний конструкт позиції економічних агентів по відношенню до «якості» інституцій і «якості» інституцій по відношенню до економічних агентів, аграрних підприємств.

З дослідницьких тверджень класичної теорії і практики еволюції суспільних формацій відомо, що діяльність економічних агентів ринку, ідентифікованих за своїми функціонально-рольовими ознаками місця і

ролі в ринковому процесі (підприємець, працівник, споживач, держава), наслідують відповідні контури інституційної безпеки. Представлення на розгляд наукової спільноті й уведення у практику наукового вжитку поняття «інституційна безпека» вважаємо обґрунтованою необхідністю, адже еволюція самої інституціональної теорії пропагує можливість широкопланового міждисциплінарного дискурсу [23, 24]. Категорія "інституційна безпека" узгоджується з основними постулатами інституціональної економічної теорії і є її логічним продовженням й розвитком. Основне змістовне наповнення, сутнісні характеристики категорії "інституційна безпека" визначаються інституціональною науковою парадигмою, ґрунтуються на її положеннях й творчо розвивають її понятійний апарат.

Як нами зазначалося у попередніх дослідженнях, а дана стаття є продовження наукових роздумів про зміст поняття «інституційна безпека» і доцільність його дифузії по типу інновації. Дослідження проблеми інституційної безпеки у конкретно-ідентифікаційному плані, є достатньо новими, можна говорити про їх піонерність. Питання в тому, що інституціональна теорія всеосяжна за охопленням суспільно-економічної проблематики характеризується міждисциплінарністю, широкоаспектністю, тому у своєму розвитку набуває ракурсів системної видозміни. Тому в даному випадку ми не можемо як заперечити наявність напрацювань з інституційно-безпекової проблематики, так і ствердно засвідчити їх наявність, проте в загальному теоретико-методологічному вимірі вони безперечно існують.

Вважаємо, що інституціональна теорія систематично модерує дискусійність і представлення інноваційного категорійного апарату, що зумовлено міждисциплінарністю способів наукового пізнання. Доцільність уведення в оборот категорії «інституційна безпека» визначена зокрема і твердженням одного із фундаторів інституціоналізму – Т.

Веблена [1, 2], про те, що інституціональна парадигма базується на принципах еволюційної зміни та розвитку суспільного соціально-економічного життя. За Т. Вебленом, інституція – це спільність свідомості, перший спосіб мислення, притаманний новим групам людей, який обумовлений традиціями, звичаями, що формуються у процесі історичного розвитку, - все те, що набуває оформлення в професії людини, морально-правових нормах, державних установах [2]. Проте, інституціоналісти все ще дискутують з приводу даного визначення, бо сама по собі інституціональна теорія дотепер не містить достатньо кінцево сформованих критеріїв означення предметної сфери наукового пізнання інституційних взаємодій, незалежно від їх виміру (суспільний, ринковий, підприємницький, особистісно-індивідуальний).

Виходячи із даного висновку, щодо модерації новизни категорій, ми прагнемо розвитку інституційної науки уведенням у науковий оборот категорії «інституційна безпека» як похідної від категорій «інституція» та «інститут», «інституційна ефективність», «інституційне (інституціональне) забезпечення». Інституційну безпеку за аспектами формування і соціально-економічного позиціонування розуміємо як ефект дії різного роду інституцій та інститутів. Структурно вона представлена функціонуванням вже діючих інститутів, а також новостворених і таких, що трансплантовані (запозичені) з інших моделей інституціонального порядку. Тут також представлена інституційна ефективність, яку в теоретико-емпіричному вимірі ми пропонуємо виразити через рівень трансакційних витрат. Вони (витрати) по суті є вираженням результативності інституційної політики, а також представлені як витрати інституційного обміну, змодеровані дією інституцій та інститутів. Практичний кругообіг цих інституційних модуляцій і формує квінтесенції інституційної безпеки учасників

ринкового обміну, економіки загалом, галузі, держави, індивіда. Поняття «інституційна безпека» ми також долучаємо до дискурсу про інституціональну природу явищ соціально-господарського буття. Інституційна безпека підприємства – це факт протидії інституційним пасткам, які об'єктивно існують, виникають у процесі обміну, формуючи відповідний рівень трансакційних витрат, які характеризують спроможність ринку бути ефективним по відношенню до економічних агентів, мотивації їхньої діяльності в ринковій системі координат. Інституційна безпека, на наше переконання, є наслідком певного рівня інституційної мобільності учасників ринкового обміну, підприємств, тому у вимірі ефектів впливу, наприклад, конкуренції, вона являє собою рівень актуальності інституційних норм та їх функціональну ефективність. Таким чином, інституційна безпека є результуючою процесу взаємодії інститутів та інституцій, в результаті чого моделюється якість інституційних умов

існування та взаємодії економічних агентів, що діють на будь-якому сегменті національного ринку (фінансовому, аграрному, споживчому тощо).

Пропонована нами дискусія щодо формування інституційної безпеки аграрних підприємств змодельована на базі методології інституціонального аналізу. Вихідним елементом є категорія «інститут», яка визначається як правило, механізм примусу, колективна дія, порядок, модель поведінки, організація [8, 9]. Будь-який інститут нерозривно пов'язаний із соціальною взаємодією, яка є загальною основою для існування його ознак [8, 9]. Логічно вбудованим у методологічну конструкцію даного висновку вважаємо поняття економічної, підприємницької взаємодії, яка притаманна економічним інститутам, а значить і підприємству, модерує контури інституційної безпеки аграрних підприємств (рис. 1).

Рисунок 1 – Контури формування інституційної безпеки аграрних підприємств*

*Джерело: сформовано за результатами авторських досліджень і методологічних узагальнень [23];

Логічно було б продовжити аспекти інституціоналізації пропонованого до розгляду поняття (інституційна безпека), але нами представлено зокрема ракурс

означення його «економічності», що без прив'язки до ринку є, як мінімум, недалекоглядним кроком. У функціонально-процесному контексті (див. рис. 1) суджень,

інституційна безпека є кругообіг інституцій та інститутів, які своїми діями моделюють якість інституційних умов, формуючи інституційну ефективність підприємств, залежно від рівнів соціально-економічних взаємодій, серед яких аграрне підприємство вбачається як консолідуєчий рівень. Разом з цим, рівні

інституційної безпеки (рис. 2) вбудовані в систему впливу інституцій на середовище упровадження норм, традицій, законів, що означає перш за усе наслідкову форму зміни статусу суб'єкта в ідентифікації набутих ним ефектів.

Рівень	Модератор	Фундація інституційного ефекту й інституційної безпеки
1 – й	Працівник	Рівень добробуту індивіда
2 – й	Підприємство	Підприємницька конкурентоспроможність
3 – й	Держава (економіка, національний ринок)	Ефекти творення й перерозподілу суспільного продукту
4 – й	Глобальна економіка і ринок	Глобальна конкурентоспроможність й інституційна адаптивність економіки

Рисунок 2 – Рівні інституційної безпеки аграрних підприємств*

*Джерело: представлено на основі досліджень і методологічних узагальнень авторів [23]

У даному конкретному випадку питання інституційної безпеки ми пов'язуємо з ринком, його спроможністю, чи неспроможністю інституційно упорядкувати «правила гри», або навпаки – забезпечити адаптацію аграрних підприємств до вже існуючих «правил гри». Тут має місце діалектична залежність, адже інституційна безпека вбудована у ринок, а ринок і зокрема конкуренція, як його базисний інститут, є безпосередніми модераторами інституційної безпеки. Таким чином, інституційна безпека аграрних підприємств представлена ефектом інститутів, у тому числі таких, що трансплантовані (запозичені) з інших моделей інституційного порядку.

Оцінюючи процес становлення підприємницької моделі аграрного сектору економіки в Україні, слід вести мову про цілий ряд невідповідностей, інституційних неузгодженостей і надзвичайно тривалий період реформацій, які вже стали перманентним процесом, часто зумовлюють кризу.

Криза інституційної безпеки настає в момент краху, зміни цінностей, а також з причин неадекватності трансплантованих інститутів або ж недоформованості моделі інституційного середовища як от по типу наслідування ідеї про «непотрібність ринку

землі», її згубність для аграрного сектору при умові його запровадження. Через це загальний каркас механізму інституціоналізації аграрних підприємств, вибудовування системи інституційної безпеки залишається недовершеним в самому що не є фундаційному сенсі. Одним словом, виходячи із цього, на процес формування інституційної безпеки аграрних підприємств впливає господарський порядок, «неринкова» його генетика. Одним словом, генетично закладена й усвідомлено-прийнятна траєкторія розвитку соціально-економічних взаємодій, вибудована роками, наслідує можливість несприйняття трансплантованих інститутів, особливо в короткостроковому періоді. Таких прикладів чимало, наприклад в аграрному секторі національної економіки класична кооперація «не йде», бо даний інститут ринку сприймається в конструкції радянського минулого – як колгосп. Таким чином, ми констатуємо, що інституційна безпека формується базисними і похідними інститутами ринку. Це об'єктивний процес, а прикладна частина інституційного розвитку у формі інституційного ефекту і є провідником інституційної безпеки.

Інституційна безпека також зумовлена таким фактором як інституційна пам'ять, яка

модерує відповідний рівень трансакційних витрат аграрних підприємств у процесі укладання – реалізації угод, зумовлюючи відповідний конструкт параметрів спроможності ринку. Таким чином, інституційна безпека емпірично може бути оцінена за рівнем трансакційних витрат, що дасть змогу ув'язати методологію споглядання на теорію проблеми з більш-менш конкретними параметрами наявних або можливих у своєму набутті ефектів.

В плані вираження інституційної безпеки не слід забувати про наслідки видозміни інститутів у випадку переорієнтації, трансформаційної зміни, реструктуризації моделі господарського порядку, наприклад, перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Тут також мають місце аспекти інституційної безпеки, спричинені трансплантацією інститутів, а також створенням нових, які можуть викликати несприйняття. Виходячи зі сказаного під інституційною безпекою також можна розуміти рівень актуальності інституційних норм та їхню функціональну ефективність по відношенню до економічних агентів у процесі їх дифузії (маємо на увазі дифузії інституційних норм).

Виходячи зі сказаного, головним чином у плані методичної ідентифікації ефектів інституційної безпеки не слід забувати про інституційну ефективність, інституційний ефект, ідентифікованих за рівнем трансакційних витрат.

Інституційний ефект позиціонується як похідна від дії інститутів, як базисних (влада, власність, праця, вартість), так і похідних (управління, ціна, конкуренція, підприємництво). Розмежування означених ефектів депонуємо у контексті їх позиціонування як можливих наслідків розбудови інституційного середовища, формування інституційної безпеки, які матимуть місце незалежно від типологічних характеристик суспільно-економічної формації, перш за усе у підприємницько-ринковому конструкті. При цьому поділяємо їх (ефекти) на: економічні (прибуток, дохід, рентабельність), соціальні (витрати на

соціальні заходи), управлінські, техніко-технологічні (структура собівартості), внутрігосподарські. В заданому контексті суджень й методологічних узагальнень в ареалі обраного поля інституціонального дискурсу зазначимо, що трансплантовані, запозичені інститути, інституції, можуть створювати як інституційну безпеку, так і інституційну небезпеку. На цьому наголошуємо й звертаємо увагу. Інколи певні інститути не сприймаються наявною в суспільстві, економіці, інституційною системою в силу особливостей соціально-господарської моделі відносин, інституційних традицій. Наприклад, вислів «реформи не йдуть» є кодифікація інституційних ефектів суспільного вибору, сформованих взаємодією і головне – суперечностями між «новими» й «старими» інститутами. З цього приводу наше національне господарське буття наслідую чимало прикладів, тобто мають місце ситуації, коли нові інститути не сприймаються, набувають статусу відторгнених і це є фактом інституційної небезпеки, який негативно впливає на ефекти господарського процесу, рівень добробуту. Зокрема інститут приватної власності, незважаючи на тривалий період реформаційних процесів з утвердження ринку, поки що не став органічно вбудований в економічну систему на конкурентних, взаємовигідних для усіх учасників ринкового обміну умовах. Яскравий приклад – аграрний сектор економіки – право приватної власності на землю – інституційно його реалізація носить половинчастий характер, бо імплементовано в господарську практику лише у контексті оренди, а інститут купівлі продажу не діє, тому це певною мірою інституційна небезпека, яка практично проявляється у недосконалої системи перерозподілу вартостей, демотивації власників, обмеженні права їх трансакційної активності у здійсненні довгострокових інвестицій.

Таким чином, інституційна безпека є результуючою процесу взаємодії інститутів та інституцій, в результаті чого моделюється

якість інституційних умов існування та взаємодії економічних агентів, що діють на будь-якому сегменті національного ринку (фінансовому, аграрному, споживчому тощо). Специфіка аграрного ринку визначається тим, що економічний процес відтворення завжди тісно переплітається із природним; надзвичайна роль землі як фактора виробництва; сезонний характер виробництва і обміну; незначна частка інноваційної продукції, переважання традиційних товарів та послуг; особливе значення неформальних регуляторів (довіра, репутація партнерів) з огляду на переважання традиційного способу мислення і поведінки мешканців сільських територій. Кожний з сегментів національного ринку має також свої інституційні особливості, які визначаються специфікою інститутів-суб'єктів (органи державного управління, галузеві органи, органи галузевої інфраструктури) та інститутів-правил (кодекси, закони, постанови, розпорядження тощо). Водночас базисні економічні інститути (власність, влада, управління, конкуренція, праця) також мають певну специфіку прояву на окремих ринках. Саме тому, на нашу думку, можна виділити особливості інституційної безпеки суб'єктів окремих ринків (аграрного, фінансового, продовольчого тощо). Тому, питання інституційної безпеки ми пов'язуємо зі спроможністю існуючої інституційної матриці (тобто сукупності формальних і неформальних правил і норм, а також механізмів примусу) забезпечити умови ефективного функціонування суб'єктів ринку, аграрних підприємств.

Незважаючи на значні труднощі, вітчизняний аграрний сектор, тобто аграрні підприємства в умовах економічної кризи досить успішно продовжують забезпечувати потреби внутрішнього та зовнішнього ринків. Порівняно з іншими секторами економіки, він виявився більш стійким до впливу довготривалих економічних ускладнень. Зокрема, протягом 2015 р. аграрне виробництво скоротилося на 4,8%, в той час, як добувна промисловість скоротила обсяги

виробництва на 14,5%, переробна – на 13,1%, торгівля та будівництво – на 21% та 14,9%, відповідно [31]. Проте продовжує скорочуватись кількість суб'єктів підприємництва, незалежно від організаційно-правових форм, а надлишок економічної влади держави і окремих суб'єктів господарювання порушує умови конкуренції, створює можливості диктату з боку монополізованих структур і перерозподілу ренти не на користь селянина-власника.

Особливу небезпеку у цьому плані представляють процеси деформалізації оновленої в ході реформування, модернізованої інституціональної системи. Під цими процесами ми розуміємо деформацію, зміну контуру нового, часом запозиченого інституту під дією усталених в тому чи іншому суспільстві звичних способів розв'язання проблем обміну або реалізації прав власності. При цьому не відбувається повного заперечення або невиконання формальних правил, а скоріше починає діяти складна система обмежень, частина яких має неформальний характер. На практиці ця ситуація характеризується тим, що господарюючим суб'єктам формальні правила відомі, однак виконуються не в повному обсязі. Прикладами можуть слугувати ухилення від сплати податків, прорахунки в приватизаційних процесах, проблеми рейдерства, неправомірні схеми зміни власників майнових комплексів, надання різноманітних пільг і списання боргів вибраним підприємствам, банкам і галузям, неоднозначне податкове адміністрування. В результаті нові інститути не тільки починають функціонувати в персоналізованому, нестандартизованому режимі, але можуть набувати взагалі іншого змісту. Яскравим прикладом в даному контексті є інститут банкрутства, який замість того, щоб слугувати захистом від неплатоспроможних позичальників часом стає знаряддям встановлення контролю над привабливими з точки зору конкурентів аграрними

підприємствами – це яскравий прояв інституційної небезпеки.

При цьому проблема деформалізації інституційної матриці, яка загострює питання інституційної безпеки економічних агентів, щільно переплітається з вадами існуючих механізмів примусу, неефективною дією судової системи, її нездатністю в повній мірі забезпечити верховенство права і дієвість формальних регуляторів суспільного життя. Між тим, люди, як правило, тільки тоді дотримуються всіх формальних норм і правил, коли їхнє порушення невідворотно викликає карні санкції з боку влади або автоматично вводить в дію дисциплінуючі механізми. Таким чином інституційна безпека значною мірою визначається існуючими механізмами і пособами контролю економічної поведінки господарюючих суб'єктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що ефективний ринковий механізм забезпечення інституційної безпеки економічних агентів ґрунтується на неперсоніфікованій формі

контролю, яка виключає дискретність функцій чиновника, що здійснює контроль, і унеможливорює різне тлумачення формальних положень. Тому першочерговим завданням для української економіки є забезпечення якомога повнішого переходу від персоніфікованого способу контролю за дотриманням контрактів й правил до неперсоніфікованої його форми. Інституційна ж безпека суб'єктів аграрного ринку – аграрних підприємств зокрема, може бути досягнута за умов, коли існуюча в суспільстві система інститутів правових і неформальних буде сприяти (створювати умови для ефективної роботи, розкриття потенційних можливостей суб'єктів господарювання, досягнення гідного рівня життя населення). При цьому першочергова увага повинна бути зосереджена на забезпеченні реалізації і захисті прав власності на землю та інше майно, а також підтримці конкурентних умов господарювання. А щодо наукових проєкції перспективи дискурсу, то актуальною є розробка методики ідентифікації ефектів інституційної безпеки аграрних підприємств

Література:

1. Веблен Торстейн. Теория делового предприятия / Пер. с англ. – М.: Дело, 2007. – 288 с.
2. Веблен Т. Теория праздного класса [пер. с англ.; вступ ст. С. Г. Сорокиной]. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
4. Коуз Р. Г. Нобелівська лекція: інституціональна структура виробництва / Природа фірми: походження, еволюція і розвиток / Коуз Р.Г. ; пер. з англ. ; за ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера. – К.: А.С.К., 2002. – С. 311.
5. Грейф А. Институты и путь к современной экономике. Уроки средневековой торговли / Пер. с англ. И. Кушнарево; Над. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом высшей школы экономики, 2013. – 536 с.
6. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер; пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. – СПб.: Издат. дом СПб. гос.ун-та, 2005. – 702 с.
7. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / пер. с англ. М. Дж. К. Гэлбрейт // Прогресс, 1969. – 479 с.
8. Дементьев В. В. О некоторых особенностях предмета институциональной теории / Дементьев В. В. // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2013. – Т. 5. – № 3. – С. 5-13.
9. Дементьев В. В. Що ми досліджуємо, коли досліджуємо інститути? / В. В. Дементьев // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С. 75 – 92.
10. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учебник / под общей ред. д.э.н., проф. А. А. Аузана. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 416 с.
11. Эггертссон Т. Знания и теория институциональных изменений / Т. Эггертссон // Вопросы экономики. – 2011. – №7. – С. 4-16.
12. Уильямсон О. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая контракция» / О. Уильямсон. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
13. Нуреев Р. М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций / Р. М. Нуреев// Journal of Institutional Studies. – 2012. – Т. 4(2). – С. 4-10.

14. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – №3. – С. 24-50.
15. Вольчик В. В. Эволюционная парадигма и институциональная трансформация экономики / В. В. Вольчик. – Ростов на Дону : Изд-во Ростовск. ун-та, 2004. – 320 с.
16. Иншаков О. Эволюционная перспектива экономического институционализма / О. Иншаков, Д. Фролов // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 13-14.
17. Шаститко А. Предметно-методические особенности новой институциональной экономической теории / А. Шаститко // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 31.
18. Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О. О. Прутська – К. : Логос, 2003. – 256 с.
19. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади : моногр. / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
20. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : моногр. / О. Г. Шпикуляк – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 480 с.
21. Малік М. Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169-177.
22. Малік М. Й. Інститути та інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, О. Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 86-93.
23. Шпикуляк О. Г. Інституційна безпека економічних агентів і ринковий механізм / О. Г. Шпикуляк, О. О. Прутська // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – № 5. – С. 80-93.
24. Прутська О. О. Інституційна безпека суб'єктів аграрного ринку / О. О. Прутська, О. Г. Шпикуляк, // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 5. – С. 85-97.
25. Балакірева О. М. Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення / О. М. Балакірева, А. М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 7-24.
26. Лупенко Ю. О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та інші]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 430 с.
27. Калетнік Г.М. Трансакційні витрати підприємницької діяльності в агробізнесі / Г. М. Калетнік, Т. Ю. Прутська // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 2 (88). – С. 3-10.
28. Малік М. Й. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2017. – №2. – С.5-16.
29. Мазур А. Г. Науково-теоретичні засади системних трансформацій в національній економіці / А. Г. Мазур // Економіка АПК. – 2012. – №5. – С. 158-165.
30. Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні : аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] – К. : НІСД, 2014. – 73 с.
31. Прокопенко К. Аграрний сектор: результати та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua>.
32. Роджерс, Еверетт М. Дифузія інновацій / пер. з англ. Василя Старка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 591 с.
33. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку / [М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. П. Рябоконь, О. М. Супрун та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. – 86 с.

References:

1. Veblen, T. (2007), *Teoriya delovogo predpriyatiya* [The theory of a business enterprise], *Delo*, Moscow, Russia.
2. Veblen, T. (1984), *Teoriya prazdnogo klassa* [The theory of the idle class], *Prohress*, Moscow, Russia.
3. Nort, D. (1997), *Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie ehkonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], *Fond ehkonomicheskoy knigi «Nachala»*, Moscow, Russia.
4. Kouz, R. H. (2002), *Nobelivs'ka lektsiya: Instytutsional'na struktura vyrobnyctva* [Nobel lecture: institutional structure of production], *A.S.K.*, Kiev, Ukraine.
5. Grejf, A. (2013), *Instituty i put' k sovremennoj ehkonomike. Uroki srednevekovoj trgovli* [Institutes and the way to modern economics. Lessons of Medieval Trade], *Yzd. dom vusshey shkolu ekonomyky*, Moscow, Russia.
6. Furubotn, E. H. and Rykhter, R. (2005), *Instituty i ehkonomicheskaya teoriya: dostizheniya novoj institucional'noj ehkonomicheskoy teorii* [Institutes and Economic Theory: Achievement of a New Institutional Economic Theory], *Yzdat. dom SPb. hos.un-ta*, Sanpetersburg, Russia.
7. Gehlbrejt, Dzh.K. (1969), *Novoe industrial'noe obshchestvo* [New industrial society], *Progress*.
8. Dementev, V. V. (2013), "On some features of the subject of Institutional Theory", *Ekonomycheskyi vestnyk Rostovskoho hosudarstvennogo unyversyteta*, vol. 5.1, iss. 3, pp. 5-13.
9. Dementev, V. V. (2009), "What are the benefits of the dosage?", *Ekonomichna teoriya*, vol. 3, pp. 75-92.

10. Auzan, A. A. (2005), *Institucional'naya ehkonomika: novaya institucional'naya ehkonomicheskaya teoriya* [Institutional Economics: A New Institutional Economic Theory], YNFRA-M, Moscow, Russia.
11. EHggertsson, T. (2011), "Knowledge and theory of institutional change", *Voprosy ehkonomiki*, vol. 7, pp. 4-16.
12. Uil'yamson, O. (1996), *Ekonomicheskie instituty kapitalizma: firmy, rynki, «otnoshencheskaya kontraktaciya»* [Economic institutions of capitalism: firms, markets, "relative contracting"], Lenydat, Russia.
13. Nureev, R. M. (2012), "Towards an understanding of the institutional nature of innovation", *Journal of Institutional Studies*, vol. 4(2), pp. 4-10.
14. Polterovych, V. M. (2001), "Transplantation of economic institutions", *EHkonomicheskaya nauka sovremennoj Rossii*, vol. 3, pp. 24-50.
15. Vol'chik, V. V. (2004), *EHvolyucionnaya paradigma i institucional'naya transformaciya ehkonomiki* [Evolutionary paradigm and institutional transformation of the economy], Yzd-vo Rostovsk. un-ta, Rostov on Don, Russia.
16. Inshakov, O. and D. Frolov (2010), "Evolutionary Perspective of Economic Institutionalism", *Voprosy ehkonomiki*, vol. 9, pp. 13-14.
17. Shastitko, A. (2003), "The subject-methodological features of the new institutional economic theory", *Voprosi ekonomyky*, vol. 1, p. 31.
18. Pruts'ka, O. O. (2003), *Instytutsionalizm i problemy ekonomichnoyi povedinky v perekhidny ekonomitsi* [The Constitution and Problems of Economic Conduct in a Transition Economy], Lohos, Kiev, Ukraine.
19. Lopatynskiy, Yu. M. (2006), *Transformatsiia ahrarnoho sektora: instytutsionalni zasady* [Transformation of the agrarian sector: institutional foundations], Ruta, Chernivtsi, Ukraine.
20. Shpykuliak, O. H. (2009), *Instytutsii ahrarnoho rynku* [Agrarian Market Institutions], NNTs "IAE" UAAN, Kiev, Ukraine.
21. Malik, M. I. and Shpykuliak, O. H. (2011), "Institutes and institutions in the development of the agrarian sector of the economy", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 169-177.
22. Malik, M. I. Shpykuliak, O. H. and Luzan, O. Iu. (2013), "Institutes and institutions in the development of integration processes in the agrarian sector", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 86-93.
23. Shpykuliak, O. H. and Prutska, O. O. (2016), "Institutional security of economic agents and market mechanism", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 5, pp. 80-93.
24. Prutska, O. O. and Shpykuliak, O. H. (2017), "Institutional security of subjects of the agrarian market", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 5, pp. 85-97.
25. Balakirieva, O. M. and Nour, A. M. (2015), "Development of entrepreneurship in Ukraine: institutional environment and public opinion", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 5, pp. 7-24.
26. Lupenko, Yu. O. Malik, M. I. and Shpykuliak, O. H. (2016), *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt* [Development of entrepreneurship and co-operation: the institutional aspect], NNTs "IAE", Kiev, Ukraine.
27. Kaletnik, H. M. and Prutska, T. Iu. (2014), "Transaction costs of entrepreneurial activity in agribusiness", *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 2(88), pp. 3-10.
28. Malik, M. I. and Shpykuliak, O. H. (2017), "Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsional'nykh transformatsiy", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 5-16.
29. Mazur, A. H. (2012), "Theoretical and theoretical foundations of systemic transformations in the national economy", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 158-165.
30. Berezhnyi, Ia. V. Varnalii, Z. S. Vasylytsiv, T. H. Liapin, D. V. Moldovan, O. O. and Pokryshka, D. S. (2014), *Peredumovy ta priority reformuvannia derzhavnoi polityky rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini* [Preconditions and priorities of reforming the state policy of development of entrepreneurship in Ukraine], NISD, Kiev, Ukraine.
31. Prokopenko, K. Ahrarnyi sektor: rezultaty ta perspektyvy [Online], available at: <http://edclub.com.ua>.
32. Rodzhers, E. M. (2009), *Dyfuziia innovatsiy*, Vyd. dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», Kiev, Ukraine.
33. Malik, M. Y. Shpykulyak, O. H. Ryabokon', V. P. and Suprun, O. M. (2017), "Formation of social capital in the institutional mechanism of the agrarian market", *NNTs «IAE»*, Kiev, Ukraine.